

**UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Panelová sídliště a „ztráta místa“

Autor: Ondřej Dvořák

Vedoucí práce: Ing. Arch. Mgr. Marie Pětová

Praha, 2007

Obsah:

Úvod	3
Kořeny funkcionalismu a moderní architektury	3
Formální podoba funkcionalistických staveb	6
Teorie zónálního uspořádání, teorie obytného okrsku	6
Realizace velkých obytných souborů na základě funkcionalistických konceptů	7
Hodnocení panelových sídlišť	10
Vliv architektury na člověka	12
Potřeba smyslu	14
Genius Loci – duch místa	15
Místo – význam a struktura	15
Umělé místo – shromáždění významů	18
Yi Fu Tuanova koncepce	19
Identifikace a orientace	19
Odpověď na předpokládanou kritiku	23
Závěr	24
Seznam použité literatury.....	27

Poděkování:

Předem své práce bych chtěl poděkovat Ing. Arch. Mgr. Marii Pětové za vedení mé práce, rady a doporučení a doc. Ing. Karlu Müllerovi za pomoc s prvními kapitolami o sídlištích.

Příbytku člověka, jak by bylo možné založit tě na rozumové úvaze? Kdo by tě mohl vybudovat cestou logiky? Existuješ i neexistuješ, jsi i nejsi. Jsi složen z různorodých látek, ale kdo tě chce poznat, musí tě objevit. Jako kdyby chtěl člověk poznat svůj dům, a proto by ho zboural. Zbude mu hromada kamení, cihel a tašek, ale ten chládek, ticho a soukromí, které v nich nacházel, už nenajde a nebude vědět, co si s tou hromadou cihel a kamení a tašek počít, neboť tu bude chybět objevitelský duch, který jim vládl, srdce a duše stavitele. Neboť kamení chybí srdce a duše člověka.

Antoine de Saint-Exupéry – Citadela¹

Úvod

Již mnoho let jsme svědky debat a diskusí o panelových sídlištích. Tento kontroverzní jev, vlastní mnoha postkomunistickým zemím, vyvolává široké spektrum reakcí. Pravdou však zůstává, že sídliště jsou domovem až pro 30 procent obyvatel České Republiky. Já sám do této skupiny patřím a možná i proto jsem se rozhodl tomuto tématu věnovat.

Nejvíce nahlíženými hledisky architektury jsou aspekty ekonomické a estetické. Myslím si, že v těchto rozvahách však určitý aspekt chybí. Neobsahují rozměr, který jim dodává jen život „v architektuře“. Život mezi a život v budovách. Co znamená sídlo pro komunitu, která ho obývá ?

V následujících kapitolách se pokusím nastínit jakou má architektura roli pro člověka, co to znamená bydlet a jak člověka jeho okolí ovlivňuje. Největší inspirací mi k tomu bude kniha norského teoretika architektury Christiana Norberga Schulze, který zřetelně objasňuje hlubší aspekty lidské činnosti zvané bydlení. O jeho konceptu soudím, že objasňuje a vysvětluje mnohé z fenoménů, se kterými se v moderní zástavbě a na panelových sídlištích především setkáváme. Jeho koncept vysvětluje, proč se s těmito obytnými celky lidé těžko identifikují a těžko se v nich orientují. Sídliště navíc jako sídla nejvíce odlišná od tradiční zástavby dávají jeho teoriím vyniknout v jasném kontrastu.

Aby bylo možné téma co nejlépe konkrétně uchopit, představíme si nejdříve zkoumaný objekt, a to moderní sídliště, abychom po té mohli přistoupit k samotné teorii, přes kterou nakonec na zkoumaný objekt nahlédneme.

Kořeny funkcionalismu a moderní architektury

Konec 19. století a jeho přelom byl ve znamení těžké industrializace a zprůmyslnění měst. V důsledku velké migrace za prací byla města brzo přeplněna, průmysl pronikal i do městských center a stávající bydlení se stalo nevyhovující zejména co se týče hygienických podmínek (velký hluk, nedostatečné větrání a proslunění atd.). Vznikla tak potřeba vymyslet novou koncepci bydlení, která by vyřešila bytovou nouzi a zároveň zaručila hygienický standard pro své obyvatele. Cílovou skupinou této koncepce měli být sociálně slabší a dělnická třída.

Architektura hlavního proudu té doby byla pod vlivem historismu, reminiscence na doby již minulé a zaměřovala se spíše na reprezentativní budovy a měšťanské činžovní domy. V době přelomu století byla v Evropě populární dekorativní zdobnost secese. Například

¹ Antoine de Saint-Exupéry, Vyšehrad, Praha, 2004, str.20

v Praze dosáhla vrcholné úrovně (Obecní dům, budova Hlavního nádraží). Již v této době se však formulovaly základy moderní architektury, která se začala projevovat hlavně po první světové válce. Tyto nové proudy se ostře stavěly proti historizující zdobnosti tehdejších staveb, a volali po novém vlastním a osobitém vyjádření, které by se neopíralo o historii, ale o přítomnost. Nová architektura měla odrážet představy a potřeby moderního člověka. Vedle vizuální a estetické stránky se však moderní architektura zaměřovala také na zlepšení úrovně bydlení. Reagovala tak na nepříznivé podmínky měst té doby, nezvládnutý nápor průmyslové revoluce. Mnoho lidí, převážně dělníků a lidí ze slabších sociálních vrstev bydlelo v podmínkách, které neodpovídaly zdravému životu. Malé byty, domy namačkané na sebe, často s nedostatkem světla či vzduchu daly podnět k vypracování nových koncepcí. V jejich základu stál radikálně odlišný přístup ke samotné skladbě města, šlo o nový urbanistický koncept. Sociální aspekt přítomný v nových proudech architektury byl akcentován myšlenkami Marxe a dalších socialistů, ke kterým měli modernisté blízko. (Komunistické Rusko bylo pro mnoho architektů vzorem a také zde probíhaly první „moderní“ realizace.) Je třeba také zmínit, že velkým impulsem pro „novou“ architekturu byla možnost využití nových materiálů a nových technologií. Při stavbě se začal využívat beton, kov a sklo. Byla propagována sériová výroba, díky níž mělo být dosaženo dobrého standardu bydlení pro všechny. A konečně svůj vliv na podobu architektury 20. století měla i proměna samotné role architekta. Zatímco do doby před průmyslovou revolucí byli architekti bráni a vychovávaní jako umělci, na začátku 20. století se objevuje architekt již jako inženýr – vědec. I tento fakt se podílel na tom, že byla v moderní architektuře zdůrazňována hlavně funkce.

Z několika stylů moderní architektury (Bauhaus, De Stijl, Konstruktivismus) se začal nejvíce prosazovat funkcionalismus. Po druhé světové válce se sice moderní architektura sjednotila pod názvem mezinárodní styl, avšak přesto by se dalo říci, že funkcionalismus byl v tomto sjednoceném proudu hlavní hybnou silou. Ze své pozice avantgardního uměleckého směru se ve třicátých letech dostal do pozice všeobecně přijímané a uznávané architektonické formy. Tato pozice byla potvrzena sepsáním a schválením Athénské charty na mezinárodním sjezdu architektů v roce 1933.² Tato charta je vyjádřením radikální změny v přístupu k urbanistickému plánování. Město, které bylo vždy bráno jako uzavřený celek, se podle myšlenek moderních architektů mělo otevřít. Budovy se měly od sebe oddělit a tím měl vzniknout nový prostor pro člověka. Abychom si udělali přesnou představu, budu citovat ty nejpodstatnější body zmiňované charty:

- Architekti se zavazují vycházet při tvorbě nového slohu především z ducha doby, z aktuálních lidských potřeb.
- Výnos nesmí být chápán pouze jako největší obchodní zisk, ale jako dostatečná výroba pro plné uspokojení lidských potřeb a v tomto pohledu i budovat architekturu.
- Města musí být šita člověku na míru. Oproti dřívějšímu je kladen důraz na sociální aspekty života ve městě a stejně tak na aspekty psychologické a bio-fyziologické.
- Urbanismus nesmí být pouze estetický, musí být především funkční s důrazem na tyto čtyři hlavní funkce města: bydlení, práce, rekreace, doprava.
- Města potřebují jasně stanovenou urbanistickou koncepci rozvoje, která by zabránila vývoji města pouze dle soukromých zájmů, které nevedou k vyváženosti městského prostoru. Město má zaručovat svobodu jednotlivce, ale také zájmy obecné.

² Je zajímavé, že funkcionalismus byl tvrdě zamítnut v totalitních režimech té doby. V nacistickém Německu a stalinském Rusku. V těchto zemích byly „holé“ stavby odmítány a místo toho byl velký důraz kladen na monumentalitu k jejímuž dosažení bylo využíváno historických vizuálních prvků. I z toho důvodu byla v určité době brána funkcionalistická architektura jako „demokratická“ a „humanistická“. P. Halík, P. Kratochvíl, O. Nový, Architektura a město, Academia, Praha 1988, str. 29

- Základní urbanistickou jednotkou je byt, který je začleněn do obytných celků.
- Na bydlení mají všichni nárok. Obytné čtvrti musejí být na pro tuto funkci na nejvýhodnějších místech (proslunění, příroda atd.).
- Města nedisponují dostatečným počtem volných ploch, místa pro rekreaci jsou špatně rozmístěna nebo nedostatečně spojena s městem.
- Závadné zastavění musí být odstraněno např. ve prospěch volných ploch.
- Celková koncepce města musí brát na zřetel na jednotlivé městské funkce tak, aby si navzájem vyhovovaly tzn. dostupnost pracovišť z obytných částí, ale zároveň jejich dostatečné oddělení tak, aby nebyly jednotlivé funkce poškozeny (hygiena bydlení, hluk, splodiny).
- Je nutné zajistit dostupné občanské vybavení pro všechny obyvatele města (lékařská péče, školy, kulturní zařízení, sportoviště apod.).
- Doprava musí vycházet z reálných potřeb. Silnice musejí být renovovány podle potřeb automobilové dopravy. Důležitá místa města musejí být dobře spojena. Zároveň je třeba dbát na oddělení hlavních tepen od obytných čtvrtí zelení a oddělení cest pro automobily od cest pro chodce a cyklisty.
- Historické části měst musejí být jako kulturní dědictví zachovány a to jako jednotlivé budovy i urbanistické celky. Jejich zachování však nesmí být v rozporu se zdravým životem ostatních obyvatel.
- Používání minulých stavebních slohů při výstavbě nových budov v historickém prostředí má zhoubné následky a tento postup nesmí být trpěn za žádných okolností a v jakékoliv formě.
- Při stavbě města musí být využito moderních technologií, které dovolují stavět vysoké stavby s dostatečnými vzájemnými odstupy, jenž mohou být využity pro zelené plochy.
- Urbanistické plány by měly využívat vědomostí odborníků ze všech oblastí lidského vědění. (S důrazem na společenské vědy – sociologii, psychologii, ekonomii)
- Zájem jednotlivce je nutno podřídit zájmu celku.³

Le Corbusier – Ville Radieuse, návrh

Jako dodatek k athénské chartě bych chtěl ještě uvést citát jednoho z jejích hlavních iniciátorů Le Corbusiera „Ulice jsou přežitek, ulice už nemají právo na život; musíme vymyslet něco co ulici nahradí.“⁴ Tato „averze“ proti ulici není přímo součástí athénské charty, ale je brána jako součást funkcionalismu.

³ Jiří Hruža - Charty moderního urbanismu, Agora, Praha, 2002, str.41-48

⁴ Le Corbusier – Verse une architecture, Arthaud, Paris, 1977, str 163

Formální podoba funkcionalistických staveb

Co se týče vizuální podoby moderní architektury a především funkcionalismu, byl kladen důraz na tvarovou čistotu, zbavení se jakékoliv zdobnosti a dekorativnosti. Jak už název napovídá, pro funkcionalismus je důležitá funkce. To co není funkční nemůže být ani hezké, praví jedno z hesel. Výsledkem teoretického bádání měla být nejvyšší možná ekonomie tvaru.

Příchod nových technologií a materiálů umožnil nové stavební postupy a pro funkcionalismus se stal důležitým pojem standardizace. Ta měla snížit náklady výroby. Slovy Le Corbusiera: „Je potřeba přizpůsobit smysl pro sériovost, vytvořit smysl pro stavění sériových domů, smysl pro bydlení v sériových domech, smysl pro projektování sériových domů.“⁵ Bylo tedy důležité odvodit životní potřeby budoucích obyvatel těchto sériových domů a tak vznikl koncept tzv. „typového člověka“ čímž je myšlen „... souhrn stálých psychobiologických znaků zjištěných a sepsaných specialisty – biology, lékaři, fyziky, chemiky, sociology a básníky.“⁶

Tato standardizace nebyla jen důsledkem snahy o co nejlevnější bydlení, ale sehrály zde svou roli i levicové myšlenky - architektura nebrala v úvahu sociální nerovnost – jejím cílem bylo zdravé a levné bydlení pro každého bez rozdílu. Jakákoliv sociální hierarchie nebyla v architektonickém výrazu tolerována.

Pro funkcionalisty byl základní jednotkou celé koncepce byt. Hledání jeho nejracionálnější podoby tzv. bytu pro existenciální minimum se u nás věnoval např. Karel Teige v knize Nejmenší byt. Funkcionalismus kladl u budov hlavní důraz na vnitřní uspořádání oproti vnějšímu (podle lidských potřeb), to byla jedna z velkých změn oproti minulým koncepcím. V určitém smyslu by se dalo říci, že i urbanistické koncepce funkcionalismu vycházejí z bytu a domu jako ze svého základu. Okolí domu je jeho prodloužením, neexistují zde ostré hranice (proto se často používala velká okna a velké průhledy) a okolí domu je bráno jako jeho prodloužení.

Teorie zónálního uspořádání, teorie obytného okrsku

Vedle rozvolnění zástavby s sebou nese funkcionalismus další dva podstatné koncepty. Jedná se o teorii zónálního uspořádání měst a teorii obytného okrsku.

Teorie zónálního uspořádání měst vychází z vymezení čtyř hlavních funkcí města tak, jak byly definovány v Athénské chartě, tj.: bydlení, práce, rekreace, doprava. Tato teorie požaduje striktní oddělení funkcí ve městě tak, aby se nepřekrývaly a nedošlo k jejich narušení.

Teorie obytného okrsku se snaží formulovat co nejracionálnější a maximálně využitelný, více méně, uzavřený obytný okrsek s omezeným počtem obyvatel (ideální počet obyvatel se liší podle autora, ale průměrně se pohybuje mezi 3000 – 15000 obyvateli). Tento okrsek by měl být pokud možno plně soběstačný, především co se týče občanského vybavení. Jedním z důvodů vytvoření těchto okrsků byla snaha o znovuvytvoření „sousedské komunity“, která se v moderních městech vytratila. Sídliště tak, jak je známe dnes, vznikla na základě těchto dvou koncepcí.

⁵ tamtéž, str. 81

⁶ tamtéž, str. 42

Realizace velkých obytných souborů na základě funkcionalistických konceptů

Z umělecké avantgardy, jak jsme si ukázali, se stal mezinárodně uznávaný koncept. Abychom plně porozuměli vztahu mezi výsledkem, který zkoumáme tj. sídliště a jejich teoretickým základem ve funkcionalistických konceptech, bude dobré si ukázat jak probíhali realizace těchto myšlenek. V meziválečném období, byly moderní a funkcionalistické realizace většinou menšího rozsahu. Často se jednalo o vily (Le Corbusier – vila Savoy, Van der Rohe – vila Tugendhat) a v menší míře i o administrativní budovy či obytné domy pro zaměstnance. (u nás například Baťova výstavba ve Zlíně, ve světě např. Le Corbusier – Quartiers Modernes Fruges v Pessacu) K výstavbě větších obytných souborů však došlo ve velké míře v Evropě až po druhé světové válce, kdy byla ve většině evropských zemí postižených válkou výrazná bytová nouze. Bylo potřeba co nejrychleji a nejlevněji vyřešit bytovou nouzi a funkcionalistické koncepty tomuto účelu nejvíce odpovídaly. Výstavba většinou probíhala na prázdných plochách na okrajích měst, pokud možno blízko přírodě. Velmi výrazné realizace proběhly ve Skandinávii, kde se stavěly obytné soubory, které byly poté vzorem pro mnohé architekty z celé Evropy. Ve skandinávském pojetí (Aaltovy kompozice) se kladl důraz na velké sepetí s přírodou, které se už ve většině evropských realizací nepovedlo opakovat.

Brno – vila Tugendhat, foto 2005

Na našem území byla poválečná výstavba až do převratu v roce 1989 ve značné míře ve vleku různých forem funkcionalistické architektury a urbanismu. Socialistické zřízení a centrálně plánovaná ekonomika dodaly architektům a urbanistům tu oporu a pravomoci, po kterých v meziválečném období více méně marně volali a kterých se marně dožadovali (v ostatních západoevropských kapitalistických zemích se tyto stavby realizovaly také z vládních programů). V socialistických zemích obecně bylo bráněno soukromému vlastnictví a nakládání s byty. Veškerá výstavba byla řízena centrálně a tato fakta měla na výsledné projekty svůj nepopíratelný vliv.

Na našem území probíhali realizace velkých obytných celků v následující posloupnosti:

-Krátko po druhé světové válce vzniklo například sídliště Solidarita v Praze Strašnicích. Jedná se o nízkopodlažní rodinné zástavby se šikmou střechou. Tento projekt odpovídal koncepcím formulovaným funkcionalismem v meziválečném období asi nejvíce a je zároveň pozitivně hodnoceným celkem i v dnešních dnech.

Praha – Solidarita, foto 2007

-Po puči v roce 1948 došlo k většímu politickému tlaku na architekturu. Byla požadována tradiční a národní forma architektury⁷. Jako vzor byla kladena architektura Sovětského svazu (ta měla na českou architekturu vždy silný vliv. Ve třicátých letech to byl hlavně konstruktivismus, později ideály kolektivního bydlení. Po válce šlo hlavně o ideologický vliv). V této době také dochází k programovému odmítnutí meziválečného funkcionalismu respektive tzv. „drahého funkcionalismu“.⁸ Ten, jak se praví v programovém prohlášení, projektoval pouze pro bohaté a nebral zřetel na potřeby dělnické třídy. Tradiční a národní forma architektury, která byla požadována, se vyznačovala návratem ornamentů a dekorativních prvků do architektonických návrhů. V této době, tj. v padesátých letech, bylo např. započato s výstavbou sídliště Poruba v Ostravě. V této a v obdobných realizacích se oproti „volné zástavbě“ propagované v meziválečném období objevují sevřenější bloky a náměstí.

⁷ Josef Pechar, Martin Ulrich – Programy české architektury, Odeon, Praha, 1981, str.265

⁸ tamtéž, str. 269, například vila Tugendhat byla levicovou avantgardou považována za scestný krok, Halík, 1998, str. 31

Ostrava - Poruba, foto z padesátých let

-Šedesátá a sedmdesátá léta jsou v západních zemích ve znamení rozčarování z dosavadní sídlištní výstavby. Obytné celky budované přesně podle zásad athénské charty (např. holandské sídliště Bijlmermeer v Amsterdamu) se stávají velmi nepřítažlivými a pro obyvatele neatraktivními. Nejvíce negativně je pocíťována ztráta městského charakteru. To hlavně díky neexistenci ulic ve prospěch volné zástavby. Negativně jsou hodnoceny i mnohapatříkové budovy. Na západě tento fakt znamenal návrat k historizujícím městským koncepcím a k hledání nové syntézy nenákladného standardizovaného bydlení s tradiční městskou zástavbou. Naproti tomu u nás a ve většině tehdejších socialistických zemí se znovu po historizujícím období vrací vliv původní funkcionalistické tendence. Tentokrát však hlavně kvůli maximálnímu snížení výdajů. A tak postupně dochází k tomu, před čím varoval už v předválečné době Karel Honzík. Vzrůstající tlak na minimalizaci nákladů na byt, větší tlak na typizaci a standardizaci vedl k jakési vulgarizaci původních koncepcí, a tak se Le Corbusierův „stroj na bydlení“ stal posléze spíše „skladištěm lidí“. Většina obytných celků byla předimenzována, anonymnost a monotónnost prostředí byla podtržena přehnanou typizací. V této době vznikly v Čechách největší sídlištní zástavby – Praha Jižní Město, Praha Dáblice a další Zástavba byla opět rozvolněna, ve většině případů nebyl respektován přírodní reliéf krajiny, dlouhodobé plánování ustoupilo rychlé výstavbě.

Praha – Jižní město, foto 2007

- Poslední sídlištní celky byly na našem území stavěny během osmdesátých let. Tyto celky se opětovně vrací k uzavřeným zástavbám, snaží se vytvořit jakési městské celky, je zde také patrná o větší různorodost jednotlivých staveb, avšak velké měřítko nadále zůstává. Z této ve stručnosti načrtnuté linie, lze poznat a vysledovat spojnici mezi kořeny funkcionalismu a velkými sídlištními celky, ve kterých se některé z prvků funkcionalismu objevily. Převážně však byly původní myšlenky z vulgarizovány a devalvovány ve prospěch maximální úspory. Ačkoliv mnoho z vizionářů funkcionalismu v šedesátých letech změnilo své názory a začali se postupně vracet k tradičnější zástavbě, u nás se dál stavěly, dalo by se říci „karikatury“ původních konceptů.

Snad jedinou výhodou, kterou sídlištní celky na území naší země a v bývalém socialistickém bloku vůbec mají, je pestrá skladba obyvatel těchto obytných celků. Díky omezené nabídce bytů (jediná bytová výstavba v poválečném období u nás byla sídlištní) a také díky funkcionalismem i socialismem prosazované „třídní“ rovnosti jsou česká sídliště stále obydlena pestrou sociální směsí lidí různého věku, vzdělání a postavení. To je jeden z velkých rozdílů oproti obdobným obytným celkům v západní Evropě. Tam se sídliště díky tomu, že výstavba nebyla řízena pouze centrálně, ale také tržně, stala nejlevnějším bydlením a v důsledku toho se z nich stala ghetta chudých, která jsou v současnosti velkým problémem (viz. přistěhovalecká ghetta ve Francii).

Hodnocení panelových sídlišť

Avšak i u nás se ozývaly hlasy kritizující sídlištní zástavbu a objevovaly se i snahy korigovat výstavbu či zlepšit prostředí v již stávajících okrscích. Tématem sídlišť a zkoumáním jejich kvalit či záporů se dlouhodobě věnoval sociolog Jiří Musil. Z výzkumů, které uskutečnil v osmdesátých letech vyplynulo, že většina obyvatel panelových sídlišť je se svým bydlením spokojena⁹. Nejlépe byly vnímány sídlištní celky z prvních fází výstavby tj. cca do roku 1962¹⁰. Menší obliba obytných celků stavěných v pozdějších dobách může pramenit z jejich předimenzování. Na těchto sídlištích (V Praze například Jižní Město či Dáblice) je mnoho výškových obytných domů, které jako takové nejsou vnímány pozitivně. Stejně tak i samotný urbanistický koncept byl výsledkem spíše ekonomických úvah. (Urbanismus jeřábních drah – domy se stavěly tak, aby jich mohlo být postaveno co nejvíce s co nejmenším počtem přesunů jeřábů.) Z výzkumů také vyplývá, že lépe jsou hodnoceny menší urbanistické celky.¹¹

Mezi hlavní pozitiva sídlištní zástavby obyvatelé jednoznačně řadili poměrně vysoký standard bytů. Tj. hlavně ústřední vytápění, teplou vodu a oslnění¹². Ukázalo se, že spokojenost s bydlením na sídlišti vykazuje určitou hierarchii. Nejvíce byli dotazovaní spokojeni se svým bytem, méně již s domem, okolím domu, službami na sídlištích a konečně nejméně s konceptem sídliště vůbec¹³. Potvrzují to i aktuální výpovědi uvedené v článku Kateřiny Mahdalové s názvem Nejdřív byty pak ulice¹⁴. Podle výpovědí dotazovaných, se mnozí neidentifikují se sídlištěm a jako doma se cítí až ve svém bytě, nikoliv v domě či na

⁹ Jiří Musil, Lidé a sídliště, Praha, Svoboda, 1985, str. 269

¹⁰ tamtéž, str. 285

¹¹ tamtéž, str. 319

¹² tamtéž, str.85

¹³ tamtéž, str. 321

¹⁴ Kateřina Mahdalová, Nejdřív byty pak ulice, Respekt XVIII, 13, 2007

ulici.¹⁵ To jasně ukazuje na urbanistické nedostatky, které vedou k rozpadu veřejného života a k větší uzavřenosti do jádra rodin. To vše podtrhuje víceméně neexistence polo-veřejných či polo-soukromých prostor. Mnoho obyvatel si také uvědomuje, že “jim chybějí určité duchovní stránky prostředí, ideové symboly a hodnoty.”¹⁶

I přes to, že se po pádu komunismu na českých sídlišťích utvořila poměrně pestrá síť obchodů a služeb, stále převažuje monofunkční zaměření – tj. na bydlení. Pracovních příležitostí v těchto okresech není mnoho, stejně tomu je i s kulturním vyžitím. Obyvatelé sídlišť jsou nuceni za prací i kulturou dojíždět. Podle výzkumu dokonce oproti očekávání vyhledávají kulturní a rekreační vyžití častěji, než obyvatelé tradičních, starších čtvrtí.¹⁷ Sídlíště jsou závislé na centru města a starých čtvrtích mnohem více, než by se mohlo zdát s ohledem na obytného okrsku. Myslím si, že pokud by obyvatelé sídlíště neměli možnost navštěvovat centrum svého města, kdyby neměli možnost využívat ryze městských prostorů, kde je široká nabídka obchodů a služeb, dostupná kultura i mnoho míst k setkání a komunikaci, výrazně by klesla i spokojenost obyvatel takovýchto celků.

Ze srovnávacích výzkumů, které Jiří Musil uveřejnil ve své knize Lidé a sídlíště poněkud překvapivě vyplývá, že obyvatelé jsou statisticky spokojenější na sídlišťích. Ukazuje se, že vysoký materiální standard bytů, převyšuje potřebu společenského a kulturního vyžití. Myslím si však, že výsledky tohoto výzkumu jsou poplatné své době (80tá léta) a to z několika důvodů. V době o které je řeč, nebyly z mnoha důvodů starší bytové fondy dobře udržovány a často chátraly. Oproti tomu sídlíště byla relativně nová, čistá a plná zeleně. Je také faktem, že na trhu nemovitostí v současné době jsou více ceněny byty ve starší zděné zástavbě, než byty v panelových domech. Byty v panelových domech však neztrácejí svou hodnotu. Domy jsou rekonstruovány a lidé v nich nadále spokojeně bydlí. Žádný výrazný exodus do rodinných domů či starších čtvrtí města, který se očekával s rostoucí životní úrovní a postupným uvolňováním trhu s byty, nenastal.¹⁸

Spokojenost obyvatel sídlišť se svým bydlením by mohla být vysvětlena podle hierarchie lidských potřeb, kterou vypracoval americký psycholog Abraham Maslow (vytvořil pyramidu potřeb, v jejímž základu jsou fyziologické potřeby, a směrem vzhůru postupně potřeba bezpečí a jistoty, potřeba lásky a sounáležitosti, potřeba uznání a úcty a na vrcholu potřeba seberealizace. Obecně platí že uspokojení potřeb umístěných v “základu” pyramidy je podmínkou k uspokojení těch výše položených, ale je například doloženo, že uspokojování vyšších potřeb (duchovních, kulturních, společenských) může napomoci v mezních situacích lidského života, ve kterých je možnost uspokojování nižších potřeb omezena – např. v koncentračních táborech¹⁹). Dá se tedy pochopit, že se lidé nejdříve zaměřují na svůj vlastní byt, který jim dává základní biologické podmínky k přežití a pocit bezpečí a až následně se obracejí k naplňování potřeb duševních, kulturních a společenských. To však v neznamená že by potřeby materiální, protože jsou primární, byly důležitější. K plné seberealizaci potřebuje člověk potřebuje zažívat i kvality, duševní, kulturní a společenské. Jiří Musil z těchto výzkumů vyvozoval závěry a doporučení odehrávající se především v praktické rovině úprav a drobných koncepčních změn. Zaměřil se především na problém monotónnosti prostředí a anonymity z ní vyplývající. Přesto, že jak si ukážeme, byly jeho závěry správné a mnohá z jeho doporučení by vedla ke zlepšení života na sídlišťích, je myslím třeba podívat se hlouběji k jádru problému. „Konvenční“ kritika a hodnocení sídlišť se ve většině případů odehrává na praktické rovině, pojmenovává sice reálné problémy, avšak bez hlubšího

¹⁵ Musil, 1985, str. 17

¹⁶ tamtéž, str. 320

¹⁷ tamtéž, str.179

¹⁸ Mahdalová, 2007

¹⁹ encyklopedie.seznam.cz – heslo Abraham Maslow

porozumění jejich původu. V následujících kapitolách se pokusím nastínit koncepci, která vypovídá mnoho o lidské potřebě bydlet a která objasní mnohé z výše naznačených problémů.

Vliv architektury na člověka

Ještě než se dostaneme ke koncepci, která se zabývá samotným jádrem lidské činnosti zvané bydlení, budeme se věnovat „povrchu“ této aktivity. Chtěl bych dokázat, že to, jakým je okolí člověka uspořádáno, přímo ovlivňuje, jeho život a budu se to snažit dokázat na základě teoretických příkladů i empiricky ověřených poznatků. Následující příklady by měly dokázat, že vliv samotný je nezvratitelným faktem. Je možné diskutovat o tom, jak silný je vliv prostředí a co vše ovlivňuje, ale jeho existence je nepopíratelná. Jiří Musil např. píše „...bydlení je nejen jednou ze základních lidských potřeb, nýbrž i souborem mnoha činností a také kulturní hodnotou, která velmi přesně vyjadřuje celkovou úroveň společenského rozvoje každé společnosti ... nekvalitní bydlení nemá jen negativní důsledky v soukromé, ale i veřejné sféře, například, že zhoršuje pracovní výkony, omezuje společenskou angažovanost apod.“²⁰

Jako teoretický příklad vlivu prostředí na člověka můžeme jmenovat úvahy o odlišnosti městského života od života na vesnici. O specifičnosti života ve městě uvažoval například Georg Simmel. Vlivem velkého množství nervových podnětů, tržního hospodářství, velkého počtu lidí, dělby práce a specializace, je podle něj městský člověk více zaměřen na intelekt, přepočítává vše, a to i čas, na peníze, často zaujímá blazeovaný postoj a je rezervovaný. Simmelova teorie charakteru městského člověka není jediná svého druhu a byla často kritizována či rozšiřována. Já ji zde neuvádím jako definici městského člověka i když soudím, že je v mnohém podnětná. Uvádím ji spíše jako ilustraci toho, že vlivu životního prostředí na člověka si všímají mnozí lidé na mnoha úrovních a v mnoha odvětvích.

Prostředí má velký vliv nejen na některé vlastnosti člověka a jeho naučené chování, ale i na spontánní chování. Není těžké si představit, že různé tvary stolů jsou vhodné pro různé účely a že každý z nich předznamenává určitý druh chování. Tak například kulatý stůl má oproti stolu obdélníkovému přirozené centrum ve svém středu, ke kterému mají všichni stejně daleko – jsou si rovni. Obdélníkový stůl již může nabízet pro stolující určitou hierarchii. Místo v čele je často obsazováno autoritou. Komunikace u takového stolu se často štěpí do skupinek, centrum je pro každého různě daleko. Avšak obdélníkový stůl může být poměrně dlouhý a nemusí ztratit mnoho ze svých výhod. Sedící stále mohou komunikovat se sousedy a těmi co sedí na opačné straně stolu. Oproti tomu příliš veliký kulatý stůl, ztratí většinu svých výhod. Všichni jsou si stále rovni, ale centrum je již tak vzdálené, že jakoby přestalo existovat. Člověk u takového stolu může komunikovat již jen se sousedy. Řekl bych, že se sídlišti je to podobně jako s příliš velkým kulatým stolem. Nápad, který je použitelný v menším měřítku, ztrácí ve větších dimenzích své výhody - všichni se sice nají i napijí (mohou bydlet), ale ostatní funkce (sociální, estetické, kulturní), jsou nenávratně ztraceny.

Obdobným způsobem, reagují lidé na specifická uspořádání měst a sídel obecně. Každé uspořádání má své výhody nebo nevýhody a je vhodné pro jiný účel. Ve své knize „Život mezi budovami“, popisuje dánský architekt a urbanista Jan Gehl, co dělá některá veřejná prostranství „úspěšnými“ a co „neúspěšnými“, a jaké mají tyto výsledky dopad na život v okolí těchto míst. Hlavním znakem úspěšného místa či veřejného prostranství je podle tohoto dánského autora přítomnost lidí. V ideálním případě by se mělo jednat o různorodé

²⁰ Musil, 1985, str. 82

skupinky lidí sledujících různorodé zájmy. Přítomnost lidí, jak se ukazuje, přitahuje další lidi. „Všude kde jsou lidé – v budovách, v sousedství, v městských centrech, v rekreačních zónách atd. – obecně platí, že lidé a lidské aktivity přitahují jiné lidi. Lidé jsou přitahováni jinými lidmi. Shromažďují se a pohybují se společně s dalšími a hledají si místo poblíž ostatních. Nové aktivity začínají v těsné blízkosti událostí, které už probíhají.“²¹ Tato místa jsou neustále pod určitým dohledem, rozvíjejí se zde služby i obchod, lidem samotným na těchto místech záleží a starají se o ně. Z mnoha důvodů však nejsou pro vznik takového místa všude podmínky a ne každé místo může být „úspěšné“. Může se jednat o místa, na kterých „nic není“ a proto se zde nic neděje. To jsou například velké anonymní plochy zeleně na sídlištích. Nebo ulice vedoucí podél vysokých domů či monotónních zdí, které nenabízejí nic zajímavého pro oko, ani nevybízí k zastavení. Může se jednat i o příliš velká náměstí, či prostranství na nichž není důvod se zdržovat. Dobrým příkladem je prostor u nové scény Národního divadla v Praze, kde se nikdo nezdržuje a každý jen rychle projde. Dalo by se možná říci, že tento prostor „zachraňuje“ mládež, která zde jezdí na skateboardech a která jako jediná našla pro tento prostor vhodné využití. Dalším velkým „nepřítelem“ života mezi budovami je doprava. Obzvláště pokud dosahuje velkých objemů a pokud projíždějící auta jezdí velkou rychlostí. Bylo dokázáno, že velký objem dopravy na obytných ulicích má přímý vliv na zhoršení sociálních kontaktů obyvatel.²² Místa, která nejsou pro obyvatele atraktivní a zajímavá, se často stávají místy s častým výskytem vandalizmu a kriminality²³, což ve výsledku dělá tato místa ještě méně atraktivní a bludný kruh nezájmu a úpadku se tak uzavírá.

Design ani architektura, jak říká sám Jan Gehl, nemůže zaručit bohatý společenský život v navrhovaných místech, ale může tomu napomoci. Sám Gehl navrhuje mnoho způsobů jak podpořit život na veřejných prostranstvích. Od urbanistického plánování, které se nebude uchylovat k rozvolněné zástavbě, bude dbát na lidské měřítko, nebude stavět široké ulice tam, kde pro to není jednoznačné odůvodnění, až po podporu přirozených center a uzlů (termíny Kevina Lynche, viz jeho kniha *Obraz města*) okrsků a propojování funkcí města (bydlení, práce, regenerace, doprava). Mezi drobnější úpravy patří jistě zvýšení zajímavosti a členitosti prostředí, umístění laviček na místa kde se něco děje a odkud je co z laviček pozorovat, výstavba předzahrádek u obytných domů, které jsou polo-soukromým prostorem dovolujícím obyvatelům být ve svém, ale přitom stále v kontaktu s děním na ulici. Gehl také prosazuje rampy oproti schodům, vytváření cest tak, aby byly co nejkratší a nikoliv esteticky pravoúhlé, omezení dopravy, či snížení maximální rychlosti v obytných čtvrtích a další a další úpravy, které mají napomoci sociálnímu a kulturnímu prostředí ve městech a v lidských sídlech obecně. Velkou kvalitou je možnost obyvatel spoluvytvářet své životní prostředí. K těmto závěrům došel i Jiří Musil v osmdesátých letech.²⁴ Bohužel, na sídlištích jsou tyto možnosti skoro nulové. Jan Gehl své poznatky odvozoval z pozorování a z praxe a od sedmdesátých let, kdy poprvé vydal svou knihu, mu dalo velké množství architektů, městských úředníků a konečně i obyvatel měst za pravdu. Z toho vyvozují obecnou platnost a účinnost jeho myšlenek.

Myslím si, že z těchto příkladů by mělo být patrné, že jen estetické kvality, nebo ekonomické výhody při stavbě či rekonstrukci budov nebo veřejných prostranstvích, nestačí. To, jak je prostor uspořádaný, má vliv na společenský i individuální život lidí, kteří taková místa obývají. V další kapitole se pokusíme nahlédnout hlouběji do lidské potřeby bydlet, nahlédnout pod povrch praktického života a nalézt některé principy, které se podílejí na tom,

²¹ Jan Gehl – *Život mezi budovami*, Nadace Partnerství, Brno, 2000, str. 25

²² Appleyard, D a Lintell M., *The Environmental Quality of City Streets*, „Journal of the American Institute of Planners, JAIP, vol.38 no.2 (March 1972): 84-101

²³ Gehl, 2000, str.78

²⁴ Musil, 1985, str.330

že se některá místa jeví jako „správná“ a některá ne. Budeme se věnovat převážně koncepci norského teoretika architektury – Christiana Norberga-Schulze, která nám, jak věřím, mnohé z praktických jevů na které jsme narazili, osvětlí.

Potřeba smyslu

Základním výchozím bodem následujících odstavců je přesvědčení, že jednou ze základních lidských potřeb je zakoušet svou životní situaci jako významuplnou a že architektura by v tom měla člověku napomáhat. Člověk potřebuje, aby jeho život měl smysl a potřebuje světu kolem sebe rozumět. Tento fakt ověřil v mnoha výzkumech například psycholog Viktor Frankl a na lidské potřebě smyslu založil tzv. logoterapii. Ukázalo se, že až 20 procent neuróz má souvislost s pocitem „bezsmyslnosti“ a pocitem prázdnoty.²⁵ Tento stav Frankl označuje jako „existenciální vakuum“ ze kterého vzniká tzv. „noogenní“ neuróza. Podle mnoha výzkumů se počet lidí stěžujících si na tyto pocity stále zvyšuje.²⁶

Frankl se domnívá, že je tomu tak důsledkem rozpadu tradičních hodnot, který s sebou nese moderní doba a zčásti i důsledkem redukcionismu moderních věd. V knize *Vůle ke smyslu* uvádí příklad biologa, který žákům říká, že život není nic jiného než oxidace. Podobný redukcionismus můžeme najít i v psychologii (člověk jedná pouze na základě neuvědomělých motivů), biologii (člověk jedná pouze na základě vrozených pudů), či ekonomii (člověk se v každé akci probíhající na trhu snaží maximalizovat svůj materiální blahobyť).

Pokud uvážíme již zmiňovanou proměnu architekta z umělce na inženýra a vědce, nebudeme daleko pravdě, když budeme konstatovat, že i architektura se dostala do podobné situace. Dalo by se říci, že funkcionalisté, kteří dali základ moderní architektuře, jejíž součástí jsou i panelová sídliště (i když jde spíše o součást nezamýšlenou, jak jsme si ukázali v první kapitole), příliš zúžili lidské potřeby vztahující se k bydlení, pokud je redukovali na potřeby světla, vzduchu a zeleně.

K podobným závěrům o tom, jaký vliv má věda na život lidí moderní doby dospěli i mnozí filosofové fenomenologického zaměření. Tento filosofický směr si pro naše účely budeme velmi stručně definovat jako směr, který je do určité míry určován heslem „k věcem samým“, zájmem o přirozený svět každodenního života a porovnáváním tohoto přirozeného, žitého světa s abstraktním světem moderní vědy. „Věda ze zásadních důvodů abstrahuje od daností, aby dosáhla neutrálního, „objektivního“ poznání. To co se však přitom ztrácí, je náš každodenní žitý svět, jenž by měl být pravým předmětem zájmu člověka obecně a architektů a urbanistů zvláště.“²⁷ Toto jsou slova Christiana Norberga Schulze, který právě ve fenomenologii našel základ pro své zkoumání architektury. Díky Schulzovi se také vrátíme k prvním odstavcům této kapitoly. Právě díky inspiraci fenomenologií a konkrétně díky práci Martina Heideggera můžeme se dopracovat k tvrzení že architektura poskytuje člověku existenciální oporu člověku tím, že shromažďuje významy, které tvoří jeho svět. Můžeme tedy vidět, že modernímu člověku se nedostává smysl, a je tomu tak možná i proto, že moderní architektura, jak uvidíme později, mu přestala některé podstatné významy jeho života zprostředkovávat.

²⁵ Viktor E. Frankl, *Vůle ke smyslu*, Cesta, Brno, 1997, str.8

²⁶ tamtéž, str.7

²⁷ Christian Norberg Schulz – *Genius Loci*, Odeon, Praha, 1994. Str 8

Genius Loci – duch místa

Klíčovým výrazem Schulzovy koncepce je pojem „genius loci“. Jmenuje se tak i kniha, která mě k této práci inspirovala a kterou hojně využívám. „Genius loci“ anebo „duch místa“, je pojem, který si Schulz „vypůjčil“ z doby starého Říma. Každá věc a tedy i domy a města, měli tehdy svého ducha, ochranného ducha, vyjádření toho, co věc je, nebo čím chce být. S tímto duchem místa se staří Římané snažili vždycky dobře vycházet, aby mohli dobře bydlet. Snažili se ho ochraňovat, přinášet mu oběti atd. Tento „duch místa“ byl pro každé místo a každou věc specifický a jedinečný.²⁸ Právě tato jedinečnost, neopakovatelnost každého místa, je tím co se podle Schulze v moderní architektuře vytrácí. Stavby často nerespektují místo na kterém vznikají a jejich vizuální forma je snadno zaměnitelná. Abychom plně pochopili a porozuměli pojmu „genius loci“, neboli „duch místa“, je dobré vysvětlit, jak myslí Schulz pojem místo.

Místo je pro něj nezpochybnitelně pevnou součástí existence, každá událost je pevně vázána k nějakému místu. Místem má Schulz na mysli „...totalitu, kterou utvářejí konkrétní věci, jež mají hmotnou substanci, tvar, texturu, barvu. Tyto věci společně určují „charakter prostředí“, jež je podstatou místa. Obecně řečeno, místo je dáno jako určitý charakter, či atmosféra. Místo je proto kvalitativním, „celostným“ jevem, který nemůžeme redukovat na žádnou z jeho vlastností.“²⁹ Pavel Halík, vycházející taktéž z Genia Loci, definuje místo následovně: „Místo je fenomenologická kategorie a jako takové je vytvořeno jak po stránce normy, tak po stránce významové, člověkem. Významy jsou do něj vkládány skrze lidské dílo, jednání, události a především skrze činnost zvanou stavění.“³⁰ Dobrým příkladem, na kterém se nám objasní další atributy, místa je způsob, jakým archaické společnosti zakládaly města. Jak doložil M.Eliade (Mýtus o věčném návratu), založení města byl významný rituál jehož podstatou bylo vytvoření středu města, kde byl chrám tj. duchovní ohnisko tehdejší společnosti, a vytyčení hranic. Tímto obřadem se vytvářelo „něco“ z „ničeho“. Z nerozlišeného chaosu se „vytrhlo“ místo s daným řádem, místo s významem. Podstatné je, že toto místo bylo naplněno významem, který utvořil z nerozlišeného chaosu „místo, kde žijeme“ a tento význam byl stvrzen pevnými hranicemi a jádrem. Takto vznikalo místo v archaických společnostech. Asi nejzákladnější formou místa, je to, co vznikne u ohně rozdělaného v tmavé noci. Oheň definuje hranice i jádro daného prostoru.

Místo – význam a struktura

Místo je sice nedělitelným celostným jevem, avšak můžeme si popsat jeho vždy přítomné součásti. Každé místo má podle Schulze svůj význam a strukturu. Nejprve si vysvětlíme *význam*. Abychom pochopili význam místa, musíme se vrátit o něco zpět, k prvním definicím místa, které jsme si uvedli. Bylo řečeno, že místo je „...“celostným“ jevem, který nemůžeme redukovat na žádnou z jeho vlastností“, a že místem máme na mysli „totalitu, kterou utvářejí konkrétní věci, jež mají hmotnou substanci, tvar, texturu, barvu.“ O této totalitě vypovídá poezie či filosofie. Mezi filosofy je to konkrétně německý fenomenolog Martin Heidegger, který v mnohém Schulze inspiroval. Ve svých přednáškách Básnický bydlí

²⁸ tamtéž, str.18

²⁹ tamtéž, str.8

³⁰ P.Halík, P.Kratochvíl, O.Nový, 1998, str. 38

člověk, Bauen Wohnen Denken a Das Ding, se Heidegger zabýval bydlením člověka, jeho sídlem a pojmem věci obecně(i dům je věc). Pro Heideggera není bydlení pouze obýváním nějakého místa či sídla. Poukazuje přitom na podobný základ slov „budovat“ „bydlet“ a „být“. Bydlení je pro Heideggera způsob, jakým jsou lidé na zemi. „Svět je příbytkem, který obývají smrtelníci.“³¹ Přičemž svět je to místo mezi nebem a zemí. Dále Heidegger říká „básnický bydlí člověk“ a myslí tím nikoliv to, že by člověk musel skládat básně, chce-li bydlet, ale naráží tím na určité společné rysy bydlení a básnění. Vychází z předpokladu, že ačkoliv se člověk vyjadřuje skrze řeč a jazyk, a mohlo by se tedy zdát, že řeč je nástrojem člověka, je to spíše tak, že řeč člověka ovládá. Skrze řeč a pojmy se vyjadřujeme, v intencích řeči přemýšlíme. Básnění je potom jakousi svobodnou formou užívání řeči, kdy řeč není užívána podle formálních pravidel, leč přesto přenáší významy, vytváří významy a možná dokonce často říká to, co je jinak nesdělitelné. Báseň vytváří určitý celkový dojem použitím slov, vět, rýmů. Snášením pojmů a významů dohromady vytváří nový celkový význam, který není jen součtem svých částí. Stejně tak uvažuje Martin Heidegger i člověka a způsob, *kterým bydlí na zemi*. Člověk ve svém bydlení shromažďuje to, jak na světě je. Jeho bydlení není to, jaký si postavil dům a jak veliká okna mu udělal. To jsou jen jednotlivá slova básně. Heidegger říká, že smyslem bydlení je shromažďovat čtveřinu, nebo jinými slovy uchovávat čtveřinu v tom u čeho se zdržují smrtelníci tj. ve věcech. Čtveřinou Heidegger myslí zemi, nebe, člověka a ducha tj. pojmy na kterých se zakládá smysl lidského světa. Věci jsou věcmi jen potud, pokud shromažďují tuto čtveřinu. Jako příklad je v knize *Genius loci* uvedeno toto Heideggerovo přirovnání: „Bytostné určení džbánu spočívá v tom, že nalévá v daru nalévaného...Dar nalévaného může být nápojem... Ve vodě, kterou nalévání daruje přebývá pramen. V prameni přebývá skála a v ní temná dřímota země, jež přijímá déšť a rosu z nebe. Ve vodě přebývá zasnoubení země a nebe...“ „Takto zakoušenému a pojímanému bytostnému jádru džbánu dáváme jméno *věc*.“³² Pokud jsme schopni „číst“ co zjevují věci, pak bydlíme „básnivě“. Jen pokud člověk bydlí básnivě, bydlí jako člověk na zemi. Člověk bydlí básnivě, pokud bydlí v prostředí, které mu zjevuje a symbolizuje významy podstatné pro jeho existenci a pokud je člověk schopen tyto významy „číst“. Odtud se inspiruje Schulz když říká, že architektura by měla nést významy a lidské sídlo by mělo významy shromažďovat. Jako příklad takového shromažďování významů uvádí Schulz strom a jeho význam pro archaického člověka. Nejenže strom jasně naznačuje vztah země a nebe, tyčí se ze země k nebi, ale ještě každým rokem opakuje proces stvoření a je tak pro primitivní náboženskou duši vesmírem, protože jej reprodukuje a v sobě zahrnuje. „Aby mohl člověk *bydlet*, potřebuje významuplné místo. Vytvořit takové místo, znamená vyjádřit podstatu bytí.“³³

Z podobného směru, avšak s jinými termíny se k dané problematice přibližují i další autoři. Člověka nazývají kulturní bytostí. „Člověk jako takový je vždy kulturní bytostí tzn.že jeho svět a jeho život není předurčen pouze přírodou, ale především tradicí, interakcí s druhými, porozuměním a svobodným rozhodnutím.“³⁴ píše například v knize *Města a architektura* Petr Kratochvíl a pokračuje: „Člověk si buduje obydlí z řady utilitárních důvodů – potřeba střechy nad hlavou, místa pro odpočinek, místa pro práci, místa pro setkávání s ostatními. Potřeba mít střechu nad hlavou je potřeba věčná, vyplývají z fyziognomických potřeb člověka. A přece se tato „střecha“ nad hlavou neustále proměňuje, protože se mění představa o bydlení, významu věcí a smyslu činností, které člověk pokládá pro své bydlení za podstatné. A právě tento moment konkrétního pochopení vstupuje do hry utilitárních cílů a

³¹ Martin Heidegger, *Hebel der Hausfreund*, Neske, Pfullingen, 1957, str.13

³² Martin Heidegger, *Vortragsreihe und Ausätze, Das Ding*, Neske, Pfullingen, 1954, str.170, 172

³³ Schulz, 1994, str. 50

³⁴ P.Halík, O.Nový, P.Kratochvíl, 1998, str. 74

projevuje se jako kulturně determinovaná volba mezi různými alternativami jejich naplnění. Kulturní měřítko a cíle se tedy nezačínají uplatňovat pouze po splnění cílu materiálních, ale naopak spoluurčují jejich vytyčení vůbec. Jsou vnitřní součástí každého lidského rozhodování, a to i tehdy, přejímáme-li je jen bezděčně z tradice či obecného konsensu.³⁵ Lidé odtržení od kulturních hodnot těžko hledají své místo a smysl svého života.³⁶ Místo má svůj význam, vyjadřuje to, jak se člověk vztahuje k základním aspektům života (země, nebe, člověk, duch - Heidegger) a nebo jinými slovy, vyjadřuje to jak člověk chápe svět. Tím, že místo toto pochopení ztělesňuje, poskytuje člověku existenciální oporu.

Jak jsme již řekli, místo se skládá z významu a struktury. Vedle významu, který jsme si definovali pomocí Heideggerova přirovnání, má tedy místo i svou strukturu. Podle Christiana Norberga Schulze má místo strukturu danou prostorem a charakterem. Určení vlastností prostoru vychází z těchto vztahů – země oproti nebi, krajina oproti místu, rozlehlost oproti uzavřenosti, vnitřek oproti vnějšku. Toto je základní členění, krajina je rozlehlá, sídlo je uzavřené. Vzájemný vztah sídla a krajiny můžeme označit jako vztah figury a pozadí. Je-li tento vztah narušen, ztrácí sídlo svou identitu, stejně jako svou identitu ztrácí krajina, pokud vystupuje pouze jako všeobecná rozlehlost. Každá uzavřenost se stává středem širšího rámce a může tak fungovat jako ohnisko pro své okolí. Každá uzavřenost je určena hranicemi. To, *jak* hranice uzavírají, je vytvořeno i jejich otvory (okna, dveře, brány). Dalšími důležitými vlastnostmi jsou centrovanost, směr a rytmus. Tyto uvedené prostorové vlastnosti jsou topologické povahy a odpovídají principům organizace, které známe z tvarové psychologie. Piagetovy výzkumy prostorových představ dětí došly k podobným výsledkům. „Opravdová místa“ se vyznačují uspořádáním odpovídajícím těmto principům

Struktura místa je vedle prostorového uspořádání tvořena také charakterem. Charakter mají všechna místa a podle Christiana Norberga Schulze je charakter základním způsobem jak je se nám svět a tedy i místa *dává*. Jak se nám jeví. Charakter je z velké části ovlivňován časem, má na něj veliký vliv to, jestli je jaro léto nebo zima, den či noc. Místo se nám jeví jinak za soumraku, jinak v poledne. Dále je charakter určen hmotným a formálním uspořádáním místa. Charakter závisí na tom, *jak* jsou věci zhotoveny, a je proto určován technickou realizací („stavěním“). To znamená tím, jaký materiál je při stavbě použit, jaké tvary atd.

Struktura umělého místa, jak jsme si řekli, odpovídá určitým principům, které se objevují na různých úrovních lidského života. Umělá místa se ovšem také určitým způsobem vztahují k přírodě a to podle Schulze v zásadě třemi způsoby. Zaprvé chce člověk přírodu zpřesnit či doplnit, tj. chce vizualizovat své pochopení přírody a vyjádřit onu existenciální oporu kterou v ní našel. Za druhé, člověk chce přírodní prostředí doplnit, tj. staví to co v prostředí chybí. Třetím způsobem je symbolizace, člověk překládá zažitě významy do architektury. Lokalita, kde sídlo vzniká, byla vždy pro daný proces stavby podstatná. Pomineme-li místně různé tradice a způsoby výstavby, jsou i některé využití materiály vyložené lokální záležitostí, která sídlo ještě více usazuje do přírodního prostředí. Samotné určení polohy sídel je často závislé na okolním uspořádání. (údolí, průsmyk, přechod přes řeku atd.) Toto napojení na místo a jeho přírodní podmínky a okolí vůbec se v současné době vypouští. Většina panelových sídlišť vznikla na „zelené louce“, kde byly jakékoliv terénní

³⁵ tamtéž, str.74

³⁶ Příkladem mohou být předměstí mnoha francouzských měst osídlená přistěhovanci, kteří nemají k místu, kde žijí žádný vztah a v mnoha případech ani nemají šanci tento svůj vztah ani vybudovat. Je to ostatně případ všech minorit, které v prostředí majoritní společnosti nenacházejí kulturní formy, které by je oslovovaly. O tom, že architektura je součástí kultury a že je kulturním výrazem není pochyb.

nerovnosti upraveny či ignorovány. Podstatný byl projekt a ten s daným místem vůbec nepočítal. O lokálních materiálech nemůže být řeč pochopitelně už vůbec a to ani v náznaku. Většina sídlišť je plně zaměnitelná. Avšak i v případě větších bytových jednotek existovaly výjimky. Jde například o sídliště stavěná v padesátých letech ve Skandinávii podle návrhů Alvara Aalta. Ta se vyznačují pevným vztahem k místnímu reliéfu terénu a různým druhům zeleně. Malý, nebo vůbec žádný respekt k místu a přírodnímu okolí se však v architektuře drží do dnes. Existuje mnoho projektů, které vznikají v ateliérech, bez vztahu ke konkrétnímu místu a až poté jsou nabízeny klientům a investorům.

Umělé místo – shromáždění významů

Vytvořit umělé místo znamená „odhalit významy potenciálně skryté v daném prostředí“³⁷. Stavět znamená konkretizovat ducha daného místa (daného přírodními podmínkami, ale také stavbami již přítomnými v místě) – konkretizovat *genia loci*. V *geniu loci* se vedle struktury samotného místa, jak jsme si řekli, ukazuje význam, či významy, které sídlo shromažďuje. „Význam nějakého objektu je dán jeho vztahy k jiným objektům, to znamená, spočívá v tom, co tento objekt „shromažďuje“. Věc je tím, že shromažďuje. Naproti tomu „struktura“ označuje formální vlastnosti systému vztahů. Struktura a význam jsou tedy dva aspekty téhož celku.“³⁸ Tak například města, protože na rozdíl do vesnických sídel či statků nemají přímý vztah k přírodě, často shromažďují přírodní významy. „To je také nejpodstatnější vlastností městského sídla. Hlavní historická města proto stěží najdeme v místech, kde se odhaluje jedinečný přírodní charakter (Delphy, Olympie), ale spíše někde mezi těmito místy. Proto se stávají centry, zahrnujícími svět, plný významů. Když se síly přírody přestěhují do sídla, „zdomácní“ a město se stává skutečností, která „člověku pomáhá osvobodit se od hrozeb přírodního světa s jeho temnými silami a omezujícími zákony.“³⁹ „Genius loci města by tedy měl v sobě obsahovat ducha lokality, skýtajícího městu kořeny, ale zároveň by také měl shromažďovat obecné významy tkvící svými kořeny jinde a přenesené sem prostřednictvím symbolizace.“⁴⁰

Tak například evropská středověká architektura symbolizovala křesťanské pojetí světa. Odhmotnění, které můžeme vidět u gotických katedrál, symbolizuje vzpínání se ke světlu a k bohu. Ostatní budovy města shromažďující se kolem katedrály v hustém zastavění symbolizují život na zemi. Centrem takového města je katedrála skrze kterou se lidé dostávají do styku s posvátnem a bohem. Genius loci Prahy podle Schulze vyjadřuje vzpínání se k nebi, světlu a bohu (sto věží tyčících se k nebi), ale zároveň také pevné ukotvení k zemi (budovy stojící na vizualizovaných základech). Česká krajina, která se v Praze shromažďuje, je různorodá, není ani horami, ani údolími, ani rovinami, ale vším dohromady. Navíc Čechy mají výrazné přírodní hranice a Praha se ocitá v centru tohoto prostoru na druhé největší řece na křižovatce středoevropských cest. To vše Praze zaručuje jedinečné postavení a *genius loci* je zde tak silný, že si všechny cizí vlivy přizpůsobuje. Dalším příkladem míst a budov naplněných významy jsou egyptské pyramidy. „Egyptské pyramidy byly postaveny jako „umělé“ hory, jež měly zřetelně ukazovat vlastnosti skutečné hory, jako např. vertikální osu, o níž se usuzovalo, že spojuje zemi s nebem a „přijímá“ slunce. Pyramida tak sjednocuje prvotní horu egyptské mytologie se zářícím slunečním bohem Ra a představuje krále jako

³⁷ Schulz, 1994, str.18

³⁸ tamtéž, str. 166

³⁹ tamtéž, str. 56

⁴⁰ Schulz, 1994, str. 58

jeho syna. Umístění pyramid mezi oázou a pouští (mezi životem a smrtí) zároveň vizualizuje prostorovou strukturu země. Budovy bylo také užíváno k určování významových hranic („hran“). A konečně si můžeme připomenout, že Egypťané „stavěli“ i nebe, jak ukazuje výzdoba stropů v chrámech, hrobkách a domech s hvězdami na modrém pozadí. Egypťané takto prostřednictvím vizualizace a symbolizace konkretizovali svůj vlastní známý svět.“⁴¹ Těmito způsoby se odráží lidské pochopení světa v architektuře. Do architektury jsou vkládány významy konstituující lidský svět, jsou zde obsaženy významy přírodní i kulturní. Významy, které hovoří o situaci člověka ve světě. Tato reprezentace je pro člověka oporou, ukazuje člověku jeho místo na světě. „Obecně můžeme prohlásit, že člověk staví svůj svět.“⁴²

Yi Fu Tuanova koncepce

Vedle Christiana Norberga Schulze vypracovali své koncepce místa i další autoři. Například americký geograf Yi Fu Tuan podává strukturu místa následujícím způsobem. Místo podle něj určují dvě věci. Jeho prostorové umístění a jeho umístění ve společnosti. Důležitou roli hraje blízkost prostředí. Duch místa – genius loci – vzniká pokud mají lidé k místu citový vztah. Může jít o místo kde člověk vyrůstal, může jít o místa, která člověk navštívil a zanechala na něj dojem, může jít o místa, která člověk zná zprostředkovaně a nezáleží na tom jestli to je víska, město, či kus krajiny nebo přírodní úkaz. Stejně tak jako má člověk určité zážitky, nebo svoje vztahy k ostatním spojeny s určitými předměty – fotkami, osobními věcmi atd. je i silně vázán k místům. Důkazem jsou příběhy lidí, kteří byli nuceni opustit svůj domov a nikdy se s tím nevyrovnali. Sudetští Němci i když byly vyhnáni, opravují kostely na Českém území, protože se jedná o místa se kterými jsou bytostně spojeni. Někteří lidé, kteří byli například v Severních Čechách vystěhováni kvůli těžbě uhlí, se již nikdy neidentifikovali s novými bydlišti a stále vzpomínají na domov, který zmizel. Podle Yi Fu Tuana existují dvě silné kategorie míst. Jsou to veřejné symboly – to můžou být různá duchovní místa, památníky, náměstí, monumentální budovy, či velkoměsto jako celek. Dále jsou to místa zvýšené péče – sem patří prostory převážně soukromého či lokálního rázu. Je to domov, oblíbená hospůdka, roh ulice ve které člověk žije atd. Yi Fu Tuan nejde do takové hloubky jako CH.N.Schulz, ale jeho koncepce je také založena na osobitě identitě místa a na podstatném vztahu lidí k tomuto místu. Tato koncepce hovoří proti anonymitě a plné nahraditelnosti velkých sídlištních celků.⁴³

Identifikace a orientace

„Aby člověk našel oporu pro svou existenci, musí být schopen se orientovat, musí vědět kde je. Ale také se musí identifikovat se svým prostředím, tj. musí vědět jaké je určité místo.“⁴⁴ Identifikace a orientace, jsou dvěma podstatnými složkami lidského vztahu k sídlu. Tento názor zastává nejen Christian Norberg Schulz, kterého cituji na začátku této kapitoly ale také

⁴¹ Schulz, 1994, str. 52

⁴² Schulz, 1994, str. 51

⁴³ Je však nutné mít na paměti, že i panelová sídliště mohou mít pro své obyvatele po letech v nich strávených silný emocionální význam. I sídliště mají svého specifického genia loci, který jistě potřebuje rozvíjet, avšak není vhodné jít proti němu.

⁴⁴ Schulz, 1994, str. 19

urbanista Kevin Lynch, který k danému problému říká následující. „Dobrý obraz prostředí⁴⁵ dává jeho nositeli pocit emocionální jistoty a bezpečí.“⁴⁶ Proces identifikace nejlépe probíhá v prostředí, které shromažďuje a symbolizuje to, jak jeho obyvatelé chápou svět, přírodu a sebe samé. Jak jsme si ukázali, lidé mají potřebu prožívat svůj život jako významuplný, proto potřebují okolí, které jim tyto významy snáší a shromažďuje. Obzvláště v moderní zástavbě se u obyvatel objevuje pocit odcizení, plynoucí z nemožnosti identifikace se prostředím. Musil. Prostředí moderní zástavby a panelových sídlišť vypovídá pouze o hospodářských a politických dimenzích člověka, to však není celý lidský život. Ten je mnohem bohatší a vrstevnatější. Hospodářské a politické podmínky tvoří pouze jeho rámec. Tvůrci těchto celků mysleli pouze na praktické otázky, a potřeby identifikace nechali na náhodě. Člověk se dlouho domníval, že je na „místě“ nezávislý, ale zvyšující se četnost pocitu odcizení a nenaplnění potřeby identifikace s prostředím, ve kterém žije, připomíná, že opak je pravdou. „Osobní identita člověka předpokládá identitu místa. Identifikace a orientace, jsou základní stránky bytí člověka ve světě. Zatímco identifikace je základnou pro pocit člověka, že někam *přináleží*, orientace je funkce, která mu umožňuje být *homo viator*, (člověk cestovatel, poutník – pozn.aut.) což je též součást jeho přirozenosti.“⁴⁷ „Pro moderního člověka je příznačné, že se po dlouhou dobu honosil svou rolí poutníka. Chtěl být „volný“ a dobývat svět. Dnes začínáme chápat, že skutečná svoboda předpokládá, že též někam patříme, a že bydlet znamená patřit ke konkrétnímu místu.“⁴⁸

Z této potřeby identifikace by se částečně dal vysvětlit tolik diskutovaný fenomén graffiti, tj. sprejování nápisů či obrázků na zdi domů, továren, podchodů, prostředků hromadné dopravy atd. Jako prapůvodce graffiti se často uvádí newyorský poslíček Taki 183-Pako, který svou přezdívku psal na domy a ulice, které v rámci své práce navštívil. Vyznačoval tak vlastně svou vlastní stopu v jinak indiferentním velkoměstě. Tento fenomén se brzy rozšířil a nyní se objevuje v řadě podob. Některé gangy mladistvých si například sprejem vyznačují své teritorium, jiní chtějí jen „ozvláštnit“ místo svou malbou, nebo jim jde o zviditelnění sebe sama a vystoupení z řady když např.vnikají do hlídaných depotů a pomalovávají vagóny metra, aby se poté kochali tím, že jejich jméno přes celý vůz šokuje „šedý“ dav lidí jedoucích ráno do práce. Samozřejmě velké množství sprejerů je s fenoménem graffiti spojeno jen proto, že se chtějí zařadit do určité společnosti, dokázat něco sami sobě či ostatním, nebo prostě jen zažít něco nebezpečného, ale tak tomu je i v mnoha jiných lidských aktivitách. Řekl bych však, že problém identity ve městě a obzvláště na sídlišťích v tomto fenoménu hraje svou roli a že tento příklad je zde na místě. Stačí vzpomenout „předchůdce pražského graffiti“ Lennonovu zeď na Malé Straně v Praze. Zeď, u které by se jinak jen málokdo zastavil, se stala určitým symbolem a „místem“ par excellence poté, co na ní byl namalován portrét Johna Lenona a spousta dalších drobných kreseb či podpisů. Nešlo ani tak o zpracování či formu, ale o to, jaký význam toto místo mělo. Z jedné strany bylo označované jako vandalismus, ze strany druhé jako symbol svobody a v turistických průvodcích Prahy je dnes jako kulturní památka.

Identifikaci s prostředím rozhodně pomáhá možnost obyvatel města participovat na tom, jak místo které obývají vypadá, jak se proměňuje v čase a jak jsou v něm uspořádány potřebné funkce. Je dokázáno, že čím více se lidé o svá sídla starají, tím větší hodnotu pro ně

⁴⁵ V originále je tento termín uváděn jako „image of a city“, jde o mentální mapu prostředí, o mentální obraz města a tak tedy o způsob orientace ve městě.

⁴⁶ Kevin Lynch, *Obraz města*, Bova Polygon, Praha, 2004

⁴⁷ Schulz, 1994, str.21

⁴⁸ Schulz, 1994, str.22

sídlo mají, tím více se s nimi identifikují.⁴⁹ Účast komunity na projektu, který je plánován na místě které obývá, je více než vhodný. Ke vztahu architektů, investorů a komunity obývajících dané prostředí Charles Day říká: „Lidé, kteří v místě žijí a pracují, vědí o svých potřebách a problémech více, než může vědět kdokoliv jiný. To je očividné. Bezprostřednost okolností může ale omezit jejich schopnost dohlédnout za přítomnost. Když jste u něčeho příliš blízko, těžko si udržíte nadhled. Místní lidé toho vědí nejvíce o minulosti a přítomnosti, ale ne vždy o budoucnosti. Jenže lidé zvenčí nemohou navrhnout životaschopnou budoucnost, aniž by chápali přítomnost. Ani profesionálové ani obyvatelé tedy nemají náskok. Navzájem se potřebují.“⁵⁰ K podobným závěrům došel i český sociolog Jiří Musil ve svých výzkumech života na sídlištích v polovině osmdesátých let.⁵¹

K vytvoření vztahu k místu je, ale potřeba především čas a určitá stálost prostředí. Jak si ukážeme dále, je pro mnoho autorů synonymem života stále probíhající proces změn. Na straně druhé, je ovšem také dokázáno, že pro plné rozvinutí duševních schopností člověka je potřeba poměrně stabilní a strukturované prostředí. Charles Day říká, že v místech, kde se každých 10 nebo 15 let nahrazují staré budovy novými, je porušena kontinuita a upadá smysl pro místo. Stavět by se podle něj mělo na základech toho, co již existuje, propojovat nové s již existujícím, respektovat ducha místa. Známý citát Alfreda Northa Whiteheada, který k tomuto tématu uvádí ve své knize *Genius loci* Christian Norberg Schulz zní „Umění pokroku spočívá v uchování řádu ve změně a změny v řádu.“⁵²

Život je ve své podstatě dynamický proces, který si žádá neustálých změn. Každá generace má jiné potřeby a upravuje si pro ně svět, který „zdedila“ po generaci předchozí. Kulturní významy a smysl vyjadřovaný architekturou se stále mění, stejně jako se mění člověk samotný. A právě tímto živým a dynamickým procesem se vytváří místo. Opravdové místo vzniká až postupem času, na základě mnoha interakcí, které určí finální podobu. „Inženýři vytvářejí lokality, ale k utvoření místa je potřeba čas“.⁵³ Možná by se dalo říci, že k utvoření místa je potřeba čas a obyvatelé, kteří místu dají význam a výraz. Nelze vždy přesně určit, které lokality se stanou pro obyvatele klíčové, kde se vytvoří uzly a ohniska podstatná pro společenský život, obchod a tak dále. Tyto věci se utvářejí na základě mnoha aspektů, které nejsou vždy snadno odhadnutelné. Panelová sídliště byla stavěna jako kompletní bytová zástavba, projekt počítal s občanským vybavením, dopravou atd. a realizace probíhala naráz. Architekti se spoléhali na to, že se jim na základě projektu podaří realizovat to, co se jinak přirozenou cestou vyvíjí postupně. Sídlíště byla navrhována komplexně a celkově. Z návrhů byl vyloučen tento sebe-utvářecí životní proces. Podle etologa Konráda Lorenze je proto rozdíl mezi tradiční městskou zástavbou a moderními předměstskými celky především o ztrátě informace v systému. Přirovnává dokonce moderní zástavbu k nádoru, když říká: „Podobnosti mezi obrazem městské periferie a nádorem jsou očividné. V obou případech obsahují dosud zdravé části mnoho velmi různých, ale jemně diferenciovaných a vzájemně se doplňujících struktur, které vděčí za svou moudrou vyrovnanost informacím nashromážděným během dlouhého vývoje; zato v prostorech zpusťšených nádorem nebo moderní technologií dominuje v obraze jen několik málo extrémně jednoduchých konstrukcí.“⁵⁴ Proto je výhodnější stavět postupně a rozvíjet ty aspekty, které se v místě samovolně vytvářejí. Někteří autoři se shodují, že lepší jsou menší projekty, jejichž případné

⁴⁹ Christopher Day, *Duch a místo*, Era, Brno, 2004, str.167

⁵⁰ tamtéž, str.167

⁵¹ J.Musil, 1984, str.330

⁵² A.N.Whitehead, *Process and Reality*, Macmillan, New York, 1929, str.515

⁵³ www.jaroslavvavra.com

⁵⁴ Konrád Lorenz, *8 smrtelných hříchů*, Panorama, Praha, 1990, str.23

chyby nejsou natolik fatální, anebo se dají napravit.⁵⁵ Podle Michaela Hougha, často přinesou největší ekonomické, ekologické i sociální přínosy ty projekty, které vyžadují minimum zdrojů a energie. Rád bych ještě rekapituloval a zmínil to podstatné z minulých odstavců. Pomůže nám k tomu opět Christian Norberg Schulz když říká: „Ochraňovat a uchovávat genia loci ve skutečnosti znamená konkretizovat jeho podstatu ve stále novém historickém kontextu.“⁵⁶ V knize Genius loci uvádí příklady tří měst, Prahy, Chartumu a Říma, které si již několik staletí uchovávají svůj specifický výraz, svého genia loci a podle nějž přizpůsobují nové vlivy, které se ve městě přirozeně vyskytují. Jak již jsme jednou říkali, identita místa, se tvoří respektováním přírodních podmínek a respektováním ducha místa, kterého vytvářejí již hotové stavby. Takto se vytváří identita místa s níž se identifikují i jeho obyvatelé.

Dalším aspektem, který dozajista zvedá kvalitu prostředí a míst a pomáhá lidem lépe se identifikovat s tímto prostředím, je jeho různorodost, neboli diverzita. Oproti monofunkčnosti, kterou představují právě sídliště, se jako „živá“ místa jeví ta, ve kterých jsou smíchány funkce bydlení, práce, rekreace i dopravy. V místech, která lidé obývají, ale zároveň zde pracují, to znamená, že se zde zdržují i přes den, se daří různým formám podnikání, které dále zvyšuje možnosti daného prostoru a přitahují další lidi. Na tento fakt upozorňuje Jan Gehl ve své knize. Podobně se vyjadřuje i Schulz v knize Genius loci: „Místo, které by bylo vhodné jen pro jeden účel by bylo brzy nepoužitelné.“⁵⁷ V poslední době se navíc osvědčil postup přestavování budov původně stavěných například kvůli výrobě – tzn. továrny na obytné domy. Těmto domům a bytům se říká lofts a jde většinou o luxusní bydlení na velké ploše. Často se tak dostává funkce bydlení do oblastí převážně výrobních. Tovární haly a bývalé průmyslové budovy jsou také často využívány jako dějiště koncertů a techno parties, návštěvníci si pochvalují industriální atmosféru, která se ke zmíněným akcím hodí. Prostory, které jsou jinak neatraktivní si pro jednu noc proměňují v místo se specifickou atmosférou. Příkladem může být industriální prostor Karolina v Ostravě.

Ostrava – Karolina, party 2006

Nejde ale jen o různorodost funkční, ale například i sociální. Tím se myslí věkovou, příjmovou atd. Je pravda, že česká sídliště jsou v tomto smyslu obývána velmi pestře. Původní nápor mladých rodin pominul a věková struktura se vyrovnala. Různorodost obyvatel

⁵⁵ Michael Hough, *Cities and natural processes*, Routledge, New York, 1995 a Christopher Day, *Duch a místo*, Era, Brno, 2004

⁵⁶ Schulz, 1994, str.17

⁵⁷ Schulz, 1994, str.17

podle příjmů či vzdělání je na sídlištích také velká. Bohužel většinou tato různost nenachází svůj odraz v domech samotných. Vyjádření společenského postavení bydlením patřilo vždy ke kultuře dané společnosti. Napravení tohoto faktu by mohlo sídliště uchovat atraktivním pro široké skupiny lidí. Spojování jednotlivých bytových jednotek dohromady či výstavby nových bytů na střechách stávajících domů pomáhá vytvářet nové atypické bydlení, které se může stát atraktivní pro ty, kteří by jinak o sídlišti neuvažovali.

Posledním aspektem, který může pomoci větší identifikaci člověk s místem, které obývá a může podpořit jeho „sžítí se“ s daným prostorem, je správné určení měřítka. Moderní zástavba často po architektonické, ale i urbanistické stránce odpovídá spíše měřítku automobilů, než měřítku lidí – chodců. Architektonický výraz, často dává smysl jen z velké dálky, vizuální znaky jsou přizpůsobeny projíždějícím pozorovatelům, urbanistické uspořádání je srozumitelné hlavně při pohledu na plán, či shora. Samotné velké bytové jednotky neodpovídají potřebám svých obyvatel, ať už se jedná o potřebu soukromí a určité intimity, která se těžko naplňuje v prostředí, kde je sousedů v domě více než je člověk schopen zaregistrovat a poznat, či z prostého faktu, že bydlení ve vysokých patrech nemusí být pokaždé snášeno dobře. Ulice a náměstí, které jsou příliš velké, taktéž neplní svou roli tak jak by mohly, jak podotýká Jan Gehl v knize *Život mezi budovami*.

Odpověď na předpokládanou kritiku

Na závěr této kapitoly by myslím bylo vhodné vyvrátit dojem, který by se mohl nabízet, a to, že citovaní a zmiňovaní autoři volají po návratu starých časů a nekriticky obdivují architekturu a urbanistické formy minulosti. Jistě by totiž bylo možné namítnout, jestli jsou opravdu živá města plná lidí, jak si je představuje Jan Gehl žádanou kvalitou. Obyvatelé centra Prahy, kteří se v turistické sezóně jen stěží proplétají proudy zahraničních návštěvníků by asi uvítali pravý opak. Pravdou je ale to, že Jan Gehl ve své knize klade důraz hlavně na bohatý život komunity obývající danou lokalitu. Dále sám podotýká, že roztržitost sociální život ve městě je mnohem snadnější než ho vyvolat a podporovat. Proto se zabývá spíš touto těžší oblastí. Výrazová bohatost, formy přenášející a shromažďující určité významy, které na starší architektuře dává za příklad Christian Norberg Schulz nejsou v jeho díle idolizovány a autor si uvědomuje a sděluje⁵⁸, že v případě starších budov nešlo o autentické a pravé shromažďování, ale často šlo jen o následování určitého slohu či formy, které pro dané budovy či celky zajišťovaly pouze „kulturní alibi“. Stejně tak Christopher Day, jehož stavby by se dali nazvat označit jako romantizující, si uvědomuje že situace není černobílá. Tradiční architektura se sice řídila pravidly, které se dědily z generace na generaci a které obsahovaly mnoho moudrosti ověřené časem, přesto však docházelo k často slepému nebo vynucenému přejímání a napodobování.⁵⁹ Navíc tuto tradiční moudrost často nelze aplikovat v diametrálně odlišných podmínkách moderní doby. Obecně řečeno nejde o to napodobovat tradiční architekturu, jako spíše uznat, že některé principy, které se v ní projevovaly jsou pro život člověka důležité i v moderní době. I když je doba výstavby největších obytných celků již za námi, nezdá se mi, že by teoretický základ, ze kterého se při stavbě nyní vychází byl dost široký. Koncept, který jsem nastínil ve výše položených odstavcích, nabízí nový, řekl bych hlubší pohled, který by mohl být využit při stavbě nových objektů, rekonstrukci stávajících či dalším plánování plánování zástavby.

⁵⁸ tamtéž, str.170

⁵⁹ Christopher Day, 2004, str.181

Závěr

Ve předchozích kapitolách jsem se snažil nastínit koncepci, která podle mého objasňuje mnohé z nedostatků moderní architektury a stejně tak i panelových sídlišť. Nyní tedy propojím problémy těchto druhů zástavby se svými kořeny tak, jak jsou vidět skrze nastíněnou koncepci. Christian Norberg Schulz se na konci své knihy *Genius loci* také věnuje zhodnocení moderní architektury s ohledem na svou vlastní koncepci místa a „ducha místa“ a tak opět využiji jeho myšlenek. Schulz při pohledu na moderní a speciálně funkcionalistickou architekturu dochází k závěru, že důsledkem působení těchto architektonických stylů (společně i s jinými příčinami) je „ztráta místa“. Píše: „Postrádáme sídlo jakožto místo v přírodě, postrádáme městská ohniska jako místa společenského života, postrádáme budovy jako významuplné součásti místa, kde člověk může zakoušet zároveň svou individualitu a sounáležitost s druhými. Vytratil se vztah k zemi a k nebi, většina moderních staveb existuje v jakémisi „nikde“, nemají vztah ke krajině ani ke koherentnímu městskému celku, nýbrž žijí si svůj abstraktní život v jakémisi matematicko-technologickém prostoru, v němž se stěží rozlišuje mezi nahoře a dole.“⁶⁰ Tyto věty se dají bezpochyby aplikovat na panelová sídliště, kde se negativní stránky moderní architektury projevují dvojnásobně.

Ačkoliv bylo moderní hnutí vedeno ušlechtilými zájmy a v jeho koncepcích se hovořilo o důstojném a adekvátním bydlení pro člověka, které by vyjadřovalo jeho individualitu a svobodu, nepodařilo se to. Je nutné poznamenat, že Schulz uvádí příklady několika architektů, jejichž funkcionalistické stavby podle něj správně vyjadřují individualitu a svobodu člověka. (Le Corbusierova vila Savoy, Tugendhat v Brně od Miels van der Roeho). Také říká, že vizionáři funkcionalismu jako například Le Corbusier nebo Siegfried Giedion došli postupem času k přehodnocení svých ranných tezí a začali uznávat nutnost uzavřené zástavby pro vznik městského prostředí, potřebu respektovat jedinečnost místa, má-li místo mít svou identitu a dokonce došlo i k formulaci požadavku nové monumentalitě, to znamená, že šlo o ustoupení z požadavku ryze funkčního výrazu. Přesto však většina moderních staveb zůstala myšlenkově v počátcích funkcionalismu, prvotní myšlenky vulgarizovala a nebo slepě kopírovala. Schulz uvádí dva stěžejní nedostatky a dvě pochybení, která jsou vlastní moderní architektuře a samozřejmě tedy i sídlištěm.

Zaprvé, z hlediska urbanismu, jde o zánik prostorových struktur, které doposud v lidské historii zajišťovaly identitu sídla. Rozvolněná zástavba nemá přirozené hranice, těžko se zde vytvářejí přirozená centra. Důležité body-uzly jsou spíše praktického významu (dopravní, nákupní) a nevážou na sebe podstatné sociální a kulturní funkce. Model rozvolněné zástavby, který se funkcionalistům osvědčil při stavbě předměstských rodinných domů a vil v městském prostředí selhává. Prostorová struktura nemá nic společného ani s tím, jak je strukturováno přírodní místo. To je zvláště při výstavbě sídlišť považováno za něco „překážejícího“ a jako ideální jsou shledávána místa, co nejvíce se podobající čisté rovině. Ve většině případů se neopakují ani struktury známé z historie, které jak jsme si řekli byly potvrzeny například tvarovou psychologií. Podélný mal nebo centrální uspořádání, takovéto uspořádání, tolik běžné u starší zástavby, najdeme na sídlištích jen zřídka. Urbanistické uspořádání sídlišť je v mnoha případech rozpoznatelné pouze z plánu či pohledu shora. Tento fakt samozřejmě ztěžuje orientaci v místě a s tím také i identifikaci s místem.

⁶⁰ Schulz, 1994, str.190

Druhým důvodem, tentokrát z hlediska stylu, je snaha moderní a funkcionalistické architektury o mezinárodní styl nezávislý na regionálních podmínkách. Modernistický styl nazval R. Venturi „vylučující architekturou“. Strohá, minimalistická vizuální podoba, odmítající veškerou zdobnost a soustředující se pouze na funkci, přináší pouze jediný význam a to, že svět je otevřený. To se však přímo vylučuje s podstatou městského prostředí, která je definována jako uzavřenost a jsou pro ni podstatné pevné hranice. „Otevřenost znamená odchod“, uzavřenost nebo „shromažďování, znamená návrat“⁶¹. Několik takovýchto budov v jinak tradiční městské zástavbě nerozboří „městský charakter“ takového místa a možná se díky moderní zástavbě dosáhne i zajímavých kontrastů. Avšak čistě moderní či funkcionalistická zástavba je díky neexistenci výrazových prostředků monotónní a jakoby „němá“. Jak jsme si řekli, shromažďuje pouze význam otevřenosti, který je v přímém protikladu s podstatou města. Z takovéto architektury se dají číst převážně významy jen hospodářského charakteru, který jistě nevyčerpává celou existenciální situaci člověka.

V důsledku těchto dvou, podle Schulze nejzávažnějších, nedostatků dochází u obyvatel takovýchto celků k těžké identifikaci a sblížení se s prostředím a k obtížné orientaci. Že má tento stav negativní vliv na životy lidí obývajících taková místa jsme již ilustrovali výše. Větší identifikaci a možnosti orientace měla na některých českých sídlištích pomoci nová barevná fasáda. V některých případech se však tento záměr úplně minul se svými předpoklady. Identifikaci s takovým domem nemůže nijak prohloubit barva, ke které nemají obyvatelé jiný vztah než ten, že si ho vybrali z nabízeného katalogu před jinými alternativami. To nijak nevypovídá o jejich životě a o jejich představě o světě. Navíc například fasáda domu, jehož fotku přidávám pro ilustraci, naprosto popírá i již daného ducha místa.

Praha – Zahradní město, foto 2007

Na tomto místě bych ještě jednou rád řekl, že si myslím, že i sídliště mají svého *genia loci*, a ačkoliv o nich jistě nelze hovořit jako o místech „*par excellence*“ v městském slova smyslu, svůj charakter mají. Novými investicemi by se měla sídliště rozvíjet a vylepšovat a ne jít proti danému charakteru sídliště. Jako další příklad, bych rád uvedl zástavbu v Praze Petrovicích, která vznikla na volné zelené ploše uprostřed panelového sídliště. Místo domu

⁶¹ Schulz, 1994, str. 192

uprostřed fotografie bylo prázdné, byla zde jen velká zelená plocha bez využití. Zastavění je trojúhelníkového tvaru kdy prostředek je jakýmsi polo-soukromým prostorem ve kterém je umístěné dětské hřiště. Myslím, že autoři stavby dobře využili hranic prostoru, které tvoří starší zástavba, avšak samotný střed domu, kde je dětské hřiště, měl podle mne větší potenciál. Jakožto centrum celého prostoru zde mohli být shromážděny obchody a restaurace a hřiště mohlo být na méně exponovaném místě. Takto je tento střed určen pouze pro obyvatele novostavby s malými dětmi. Pokud by se prostor řešil například tak jak jsem navrhoval já, měla by z prostoru prospěch celá komunita.

Praha – Petrovice, foto 2007

Mnoha nepovedeným zásahům do stávající zástavby, by se dalo předejít pokud by byli k plánovanému projektu pozváni zástupci komunity, která místo obývá. Častokrát však i projekty, které vznikají na obecních pozemcích, tedy projekty, které by obzvláště měly být koncipovány s ohledem na celek, vznikají pouze na domluvě investora a zastupitele. Obyvatelé jsou pak postaveni před hotovou věc, jako například v případě plánované zástavby (obytné domy, nový obchod) v Praze na Hájích, kde zastupitelstvo schválilo projekt i přes četné námitky odborníků a přes protesty místních obyvatel.

Existuje však i mnoho kvalitních realizací, které rozšiřují možnosti panelových sídlišť. Nové nástavby na panelových domech, které zvyšují pestrost nabídky bytů a přitahují nové obyvatele. Vznikají nové obchody a služby, budovy pro kanceláře a sídliště se tak stávají i místem pro práci, ne jen pro „nocleh“.

Myslím si, že nastíněná koncepce objasňuje mnohé z problémů, se kterými se moderní architektura a především velké sídlištní celky potýkají a myslím si že zároveň i naznačuje řešení těchto problémů. Ke každému místu je třeba přistupovat jako k individuální entitě se specifickými kvalitami. Je vhodné rozvíjet žádané aspekty a doplňovat místo o nové významy, tak aby místo mohlo hrát nezastupitelnou roli v životě lidí, které dané místo obývají a tak ji poskytnout životní oporu. Takovéto místo se může stát zdrojem pozitivních změn.

Literatura:

- Day, Christopher - Duch a místo, Era, Brno, 2004
Englichová, L., Menzlová, M., Sýkora, V. - Modelová řešení regenerace panelové výstavby, Výzkumný ústav výstavby a architektury, Praha, 1991
Frankl, Viktor - Vůle ke smyslu, Cesta, Brno, 1997
Gehl, Jan - Život mezi budovami, Nadace Partnerství, Brno, 2000
Halík, P., Kratochvíl, P., Nový, O. - Architektura a město, Academia, Praha, 1998
Heidegger, Martin - Básnický bydlí člověk, OIKOYMENH, Praha, 2006
Hough, Michael - Cities and natural processes, Routledge, New York, 1995
Hrůza, Jiří - Charty moderního urbanismu, Agora, Praha, 2002
Lorenz, Konrád - 8 smrtelných hříchů, Panorama, Praha 1990
Lynch, Kevin - Obraz města, Bova Polygon, Praha 2004
Madden, Kathleen - Utváření místa, Nadace Partnerství, Brno, 2003
Musil, Jiří - Sociologie soudobého města, Svoboda, Praha, 1967
Musil, Jiří - Lidé a sídliště, Svoboda, Praha 1985
Pechar, J., Ulrich, M. - Programy české architektury, Odeon, Praha, 1981
Schulz, Christian, Norberg - Genius loci, Odeon, Praha, 1994
Sedlák, Martin - Sto let vývoje sídliště, Architekt, 1997, č.22,

Internetové zdroje:

www.archinet.cz
www.wikipedia.org
encyklopedie.seznam.cz
www.jaroslavvavra.com